

ROOFSTAAT. WAT IEDERE NEDERLANDER MOET WETEN

Ewald Vanvugt

Roofstaat

Wat iedere Nederlander moet weten

Nijgh & Van Ditmar / Top Notch
Amsterdam 2016

Dit boek is opgedragen aan Marrie en onze kinderen Bertil en Margita

Eerste druk maart 2016

Tweede druk april 2016

Derde druk mei 2016

Vierde druk juni 2016

Vijfde druk september 2016

www.nijghenvanditmar.nl

Herziene, uitgebreide en geïllustreerde editie van *Zwartboek van Nederland overzee*.
Wat iedere Nederlander moet weten

Copyright © Ewald Vanvugt 2016

Redactionele bijdragen Job de Wit en Tess van den Heuvel

Nijgh & Van Ditmar / Top Notch

Omslag Jay Sunsmith

Typografie Zeno Carpentier Alting

NUR 320 / ISBN 978 90 388 0127 8

Inhoud

	Chronologische inhoud	7
1	Eerste Nederlanders op het wereldtoneel: 1209-1563	15
2	Pijlers van het overzeese rijk: 1568-1619	61
3	Eerste koloniale oorlogen in drie werelddelen: 1619-1644	141
4	Wereldwijde machtsontplooiing: 1641-1683	219
5	Mensenhandel in de Oost en de West: 1683-1745	287
6	Opium en suiker, verslaafden en slaven: 1740-1804	331
7	Eerste onderkoningen in Oost-Indië: 1810-1840	385
8	Nieuwe onderwerpingen aan de beschaving: 1841-1885	417
9	De 'ethische' koers en het repeteergeweer: 1888-1915	469
10	Interbellum: 1915-1942	593
11	De laatste grote koloniale oorlog: 1942-1949	655
12	Koloniale geschiedvertelling: 1945-heden	677
	Noten	735
	Bronnen	775
	Register van personen	813

Chronologische inhoud

I EERSTE NEDERLANDERS OP HET WERELDTONEEL: 1209-1563 15

1209-1218: Op kruistocht vanuit de Nederlanden	15
Prikkels om overzee te gaan	30
1498-1513: Portugese grondleggers van Nederlandsch-Indië	33
Circa 1515: Laatste middeleeuwers, eerste watergeuzen	34
1522: Erasmus van Rotterdam en Adrianus van Utrecht	35
1535: Jan van Leiden, Koning van de Wereld in Münster	47
1563: Johannes Wier, ‘vader van de psychiatrie’	55

2 PIJLERS VAN HET OVERZEESE RIJK: 1568-1619 61

1570: Eerste legale Nederlandse zeerovers	61
1588: ‘Onoverwinnelijke’ Armada verslagen	68
1593: Eerste Nederlanders in West-Afrika	70
1595: Jan Huygen van Linschoten en de zeeweg naar Azië	72
1595-1597: De Eerste Schipvaart naar Azië	83
1598-1600: De Tweede Schipvaart naar Azië	87
1598-1601: Van Noort en de eerste Hollandse wereldomzeilers	90
1600: De Liefde in Japan en de Trouw in Chili	96
1600-2010: Beeldvorming van de overzeese wereld in Europa	100
1602: Oprichting van de Vereenigde Oostindische Compagnie	108
1605: Steven van der Haghen op Ambon	112
1606: Hugo de Groot en het recht op buit	114
1609: De admiraals Verhoeff en Hoen in de Molukken	116
1612: Nederlanders in West-Afrika	123
1610-1614: Pieter Both, eerste gouverneur-generaal	125
Rond 1615: Eerste opiumhandel in Azië	128
1615-1617: De wereldreis van Schouten en Lemaire	130
1616-1619: De tegenstem van Laurens Reael	132

3 EERSTE KOLONIALE OORLOGEN IN DRIE WERELDDELEN:

1619-1644

141

1619: De verwoesting van Jacatra en de stichting van Batavia	141
1621: De volkenmoord op de Banda-eilanden	146
1622: Bontekoe en de Nederlandse mensenroof in China	153
1623: Moord op Ambon: Engelsen verjaagd uit de Molukken	160
1620: Nederlandse slaven en kapers in Algiers	163
1621: Oprichting van de West-Indische Compagnie	166
1625: Jan Dircksz Lam en de eerste aanval op Fort Elmina	171
1628: Piet Heyn steelt de Zilvervloot	172
1629: Coen en de 'vergeten' Nederlandse mensenhandel in Azië	175
1629: De muiterij op Batavia's Kerckhof	180
1634: De verovering van Curaçao	188
1637-1644: Johan Maurits van Nassau, slavenbaron in Brazilië	189
1640-1644: De WIC verjaagt de indianen van Manhattan	197
1645: Hollandse calvinisten helpen Brazilië aan heiligen	211
1647: Peter Stuyvesant, gouverneur van Nieuw-Nederland	213

4 WERELDWIJDE MACHTSONTPLOOIING: 1641-1683

219

1641: De VOC in Malakka en in Japan	219
1647-1652: Arnold de Vlaming in de Molukken	222
1652: Massadoding op Formosa (Taiwan)	226
1652: Van Riebeeck en de VOC-strafkolonie in Zuid-Afrika	229
1656-1658: Woordbreuk op Ceylon (Sri Lanka)	235
1658: Amsterdam ontvangt profijt van vier werelddelen	239
1662: Ondergang op de thuisreis	243
1662: Koloniale martelaren en Formosa verloren	245
1663: De verovering van Cochin, Zuidwest-India	248
1665: Michiel de Ruyter en het Nederlandse slavernijverleden	254
Rond 1665: Peruaans zilver, Indiase opium en Chinese thee	262
1667: Cornelis Speelman in Makassar	264
Circa 1670: Spinoza en de indianen in Nieuw-Nederland	267
1667-1672: Zeeuwse kapers in Suriname	273
Circa 1675: Exquemelin bij de piraten	277
1677: De val van Mataram	280
Circa 1678: Nicolaus de Graaff en de 'vette weide' van Bengalen	281

5 MENSENHANDEL IN DE OOST EN DE WEST: 1683-1745	287
1683-1688: Van Sommelsdijck, mede-eigenaar van Suriname	287
1685: De Brandenburgse Handelmaatschappij op Sint Thomas	290
1700: Pieter van Dam en de voc-mensenhandel	290
Circa 1702: Balthasar Bekker en Pierre Bayle	293
1710: Willem Bosman, mensenhandelaar in Afrika en Amerika	300
Circa 1720: Rode slaven	304
Circa 1725: De vrijheidsliefde van een Khoikhoi	308
Circa 1725: Walvisjagers bij Groenland	310
1725: Dominee Valentijn over de penisbelletjes	312
1727: Pieter Vuyst met tropenkolder in Colombo	313
1740: De Chinezenmoord in Batavia	314
1741-1743: De oorlog met de Chinezen op Java	321
1742-1769: Twee Friese broers over de Nederlanders op Java	322
1745: De Amfoen-Sociëteit	325
 6 OPIUM EN SUIKER, VERSLAAFDEN EN SLAVEN: 1740-1804	 331
1738: De ondergang van het slavenchip Leusden	331
Circa 1740: De dominees Capitein en Kals over de slavernij	332
1757: Bengalen verloren aan de Engelsen	341
1765: Het vergulde kanon van Sri Lanka	345
1778: Twist om vrouwen in Pontianak	346
1759: Candide in Suriname	348
Circa 1775: De oorlogen met de Marrons in Suriname	354
1783: Door mishandeling gedwongen tot muiterij	360
1785: Koloniale menskunde	362
1785: Een nieuwe telling van de Nederlandse mensenhandel	363
1795: Slavenopstand op Curaçao	367
1798: Jan van der Kemp, zendeling in Zuid-Afrika	369
1800: <i>Kraspoekol</i> door Willem en Dirk van Hogendorp	372
1806: Jacob Haafner, de 'vergeten' antikoloniaal	378
 7 EERSTE ONDERKONINGEN IN OOST-INDIË: 1810-1840	 385
1810: Daendels en de Grote Postweg	385
1814: Het einde van de wettige Nederlandse mensenhandel	391
1815-1817: Daendels in Elmina	392
1817: Matulesi en de opstand op Saparoea	394

1819: Javaanse godenbeelden voor Leiden	396
1822: 'Geschreven buit' uit Palembang	398
1824: Oprichting van de Nederlandsche Handel-Maatschappij	399
1825-1830: De Java-oorlog en het opiumfortuin van de koning	400
1837: Nederlands slavernijverleden in de West	405
1836-1872: Soldaten voor Oost-Indië gekocht in Ghana	409
1840: Olivier, tegen de apartheid in Oost-Indië	413

8 NIEUWE ONDERWERPINGEN AAN DE BESCHAVING: 1841-1885 417

1841: Het begin van de 'Afronding' van Nederlandsch-Indië	417
1842: Een nestbevuiler in de West	418
1849: Slaven en vrijen onder de Nederlandse wet	421
1849: De Derde Expeditie naar Bali	425
1856: Theevisite in Suriname	430
1850: Courtisanes en kooplieden op Deshima	436
1859: Expeditie naar Bone, Zuid-Celebes (Sulawesi)	438
1860: Multatuli, Eduard Douwes Dekker en <i>Max Havelaar</i>	438
1862: Sicco Roorda en 'Sentots Vloekzang'	446
1863: <i>Este joeri keti broko</i> , de opheffing van de slavernij	451
1848-1866: Opiumbaten in Oost-Indië	456
1859-1862: Diamant van Borneo	457
Circa 1870: Een jager en zijn vrouw uit Tshokwe, Angola	458
1873: Contractarbeiders uit Brits-India in Suriname	460
1876-1879: Generaal 'Eenoog' Van der Heijden in Atjeh	461
1883: Surinamers en Javanen tentoongesteld in Amsterdam	462
1885: Caraïbische oudheden in Leiden	467

9 DE 'ETHISCHE' KOERS EN HET REPETEERGEWEER: 1888-1915 469

1888: De boerenopstand in Bantam	469
1889: Pax Neerlandica in Atjeh	470
1890: Het tinonderzoek op Midden-Flores	481
1894: De eerste staatsopiumfabriek in Batavia	483
1894: De verovering van Lombok	486
1894: De schatten van Lombok	501
1894: Het vijfschots-repeteergeweer en de Ereschuld	512
1902: Koelies en opzichters op Sumatra	519
1904-1909: J.B. van Heutsz, pacificator van Oost-Indië	523

1904: Oorlogsbuit uit de Gajo-vallei in Leiden	525
Circa 1905: Indische beren, soldaten en <i>slonsies</i>	529
1900: Hooggeëerd publiek! Komt dit zien!	539
1906: De verovering van Bali	542
1908: Het snelvuurgeweer in de Buitengewesten	577
1910-1912: Tirta, de eerste Indonesische journalist	584
1912: Douwes Dekker, Nederlandstalig Indonesisch nationalist	587

IO INTERBELLUM: 1915-1942 **593**

Circa 1915: Opiumregie in vol bedrijf	593
Circa 1920: H.F. Tillema en de fotografie van tempo doeloe	606
1920-1939: Javanen in Suriname	621
1924-1935: Monumenten voor generaal Van Heutsz	624
1926: Koloniale propaganda op het Tropenmuseum	631
1926: De goede Europeaan, Petrus Donders in Suriname	638
1927: Boven-Digoel, ballingsoord tussen de Papoea's	640
1933: Onlusten in Paramaribo	649
1939: Seksuele zeden en een schandaal in Oost-Indië	651

II DE LAATSTE GROTE KOLONIALE OORLOG: 1942-1949 **655**

1942: De ondergang van de Van Imhoff	655
1945: Heropbouw van Nederlandse legers in Indonesië	658
1946: Poepoetan Marga op Bali	659
1945-1949: Regeringsvoorlichting en Van Randwijks tegenstem	663
1946-1947: Kapitein Westerling op Sulawesi	665
1947: Massadoding in Rawagede, West-Java	668
1947-1949: Nederlandse opium voor Indonesia Merdeka	670
1948: De Nederlander die voor Indonesië vocht	672

12 KOLONIALE GESCHIEDVERTELLING: 1945-HEDEN **677**

1945: Europese en Aziatische 'troostmeisjes'	677
1945-1958: De vervolging van de Indië-dienstweigeraars	679
1948: Het geheim van het Nationaal Monument op de Dam	682
1969: Militaire excessen en oorlogsmisdaden	690
1986: KNIL-kameraden: op de plaats rust!	694
1987: Multatuli's standbeeld en Loe de Jongs monument	698

1988: De islam in Nederland	701
1998: De Grote Vaderlander toont het bloed aan zijn handen	702
2000: 400 jaar Japans-Nederlandse betrekkingen	704
2000: Keti Koti in Nederland	706
2002: Het Nationaal Slavernijmonument onthuld	707
2002: Een dagje uit naar de VOC-geschiedenis	709
2004: Het slavernijverleden van het Mauritshuis	716
2006: Honderd jaar na de Nederlandse verovering van Bali	720
2010: De verdwijning van het koloniale verleden	724
2015: De actualiteit van het koloniale verleden	729

Bijna alle citaten uit vorige eeuwen zijn in hedendaags Nederlands gespeld; ook de meeste uitspraken tussen aanhalingstekens zijn gemoderniseerd met strikte inachtneming van hun strekking.

En er zouden in alle hoofdsteden liederen gezongen worden met refreinen als
dit: *Er ligt een roofstaat aan de zee, tussen Oostfriesland en de Schelde!*
Multatuli in *Max Havelaar*

1 | Eerste Nederlanders op het wereldtoneel: 1209-1563

1209-1218: OP KRUISTOCHT VANUIT DE NEDERLANDEN

Nederlanders deden met andere Europeanen gedurende vier eeuwen massaal en naar hartenlust mee aan de vermenging van de wereldbevolking. Vanaf ongeveer 1600 gingen zij tijdelijk of voorgoed overzee en maakten kindjes met vrouwen met een andere huidskleur op alle continenten, terwijl die vrouwen en kinderen niet welkom waren in Nederland.¹ Tegenwoordig worstelen autochtonen met het feit dat steeds meer mensen met voorouders afkomstig uit de hele wereld in hun steden en dorpen dicht bij elkaar leven. En bijna algemeen lijken de eeuwen van de Europese overheersing overzee vergeten.²

De eerste bewoners van de delta van Rijn, Maas en Schelde waren zelf landverhuizers die als varende nomaden in kano's en op vlotten hier arriveerden en zich later permanent vestigden op terpen. De Eburonen, een van oorsprong Germaanse stam, leefden op de eilanden in het stroomgebied van Rijn en Maas in het huidige Nederland en België. Onder hun koningen Ambiorix en Catuvolcus kwamen zij in opstand tegen de Romeinen en werden verdreven naar de Ardennen en naar elders, zoals Julius Caesar (100-44 v. Chr.) beschrijft in zijn boek over de Gallische oorlog.³ Net als veel overwonnen helden in de oudheid maakte Catuvolcus al voor zijn gevangenneming een einde aan zijn leven. Hij misgunde zijn vijanden het plezier om hem te vernederen of te doden.

De Romeinse geschiedschrijver Publius Cornelius Tacitus (ca. 56-117) bericht in *Germania*⁴ en *Geschiedenissen (Historiae)*⁵ over een dappere familie van volkeren, de Germanen, die een groot deel van Europa bewoonde. In het hedendaagse Duitse Hessen leefden de Chatten die tijdens een onderlinge oorlog een groep stamgenoten verjoegen. De vluchtelingen zakten de Rijn af en vestigden zich langs de benedenloop van de rivier. Zij noemden zich Bataven (Batavieren).⁶ Over waar zij precies woonden strijden geleerden al eeuwen. Het meest plausibel is het eiland tussen Rijn en Maas, dat nog altijd de Betuwe heet.⁷

Als gevolg van de stijging van de zeespiegel kwam Midden- en Zuidwest-Nederland na de Romeinse tijd langdurig onder water te staan en raakte praktisch geheel ontvolkt.⁸ En hoewel tal van Nederlandse geschiedschrijvers vanaf 1500 tot begin negentiende eeuw volhielden dat het Nederlandse volk afstamt van de Bataven, bestaan hiervoor geen archeologische bewijzen. De Bataven zijn rond 400 uit de geschiedenis verdwenen om eerst ongeveer 1100 jaar later nauwelijks opgemerkt weer tevoorschijn te komen in een gefantaseerde kroniek. Echt tot leven kwamen de Bataven in de geschriften van de alleswetende Hugo de Groot en de dichters Joost van den Vondel en Pieter Cornelisz Hooft, die de weinige berichten van de Romeinse schrijvers omvormden tot een nationale mythe over een vastbesloten, voor hun vrijheid en onafhankelijkheid vechtend voorgeslacht.⁹

Zeker is dat de stammen op de bewoonbare eilanden in de moerassen van de Rijn- en Maasdelta, die zich gedurende eeuwen van oorlog met zowel buurvolken als onderling hadden georganiseerd in graafschappen en bisdommen,¹⁰ in feite pas één volk met gelijke belangen zijn geworden door hun gezamenlijke optreden overzee. De wording van de Nederlandse natie speelt zich af in een jong verleden, van vier of hoogstens vijf eeuwen.¹¹ En onder de Nederlanders – met hun vele kwaliteiten – waren schurken nooit moeilijk te vinden. Wie de geschiedenissen van de Nederlanders in de andere werelddelen leest, merkt al vlug dat hun wandaden gewoonlijk weinig aandacht kregen, maar zo vaak voorkwamen dat een kale inventaris van data, plaatsnamen en eigennamen van slachtoffers en daders al een boek zou vullen. Hier volgen uit elk tijdvak markante voorbeelden. Iedereen die in de oude scheepsjournaals, reisverhalen, militaire verslagen en inventarissen van rijksmusea leest, zal aanvullingen vinden.

Voor Europeanen is het stelen overzee een oeroude traditie – al in de stichtingsmythe van hun werelddeel vertellen zij elkaar over het plezier en profijt om op andere continenten op roof uit te gaan. De klassieke oppergod Zeus zelf gaf het voorbeeld voor de misdaad die Europeanen door de eeuwen heen vermoedelijk het vaakst hebben gepleegd in de andere werelddelen: hij overviel een vrouw. Europa werd tegen haar wil van overzee hierheen gebracht. Volgens de bekendste versie van de mythe zag Zeus de jonge mooie meid en een paar vriendinnen op het strand spelen in de buurt van Sidon in Fenicië in het hedendaagse Libanon.

Europa was een dochter van het koningspaar Agenor en Telephassa. Zeus voelde zich direct onweerstaanbaar tot haar aangetrokken. Om te ontsnappen aan de jaloezie van zijn echtgenote Hera en om het grote kind met zijn goddelijke ver-

Zeus ontvoert Europa, op de Griekse twee-euromunt.

Zeus ontvoert Europa, circa 560 v. Chr. Kalkstenen metope, hoog 84,2 cm. Museo Nazionale Archeologico Palermo.

schijning niet af te schrikken, veranderde hij zichzelf in een elegante witte stier. Europa klom speels op de rug van het aardige dier, en meteen sprong Zeus in de golven en zwom van de oostkust van de Middellandse Zee rechtdoor naar zijn geboorteplaats, het eiland Kreta. Sinds de oudheid is de ontvoering van Europa door Zeus ontelbaar vaak afgebeeld; heden nog staat ze op de Griekse munt van twee euro.

Volgens sommigen vertoonde de ontvoerder zich in zijn ware gedaante aan het meisje in de schaduw van een plantaan bij de stad Gortys op Kreta en hebben zij hier hun eerste kindje gemaakt. Volgens anderen veranderde Zeus van een stier in een adelaar voordat hij haar verkrachtte. Als symbolen van het onschatbare profijt dat de overzeese roof naar dit werelddeel zou brengen, schonk Europa het leven aan drie zonen.¹²

Veel concreter begint voor Nederland, net als voor de rest van Europa, het verslag van de strijd om land, macht en rijkdom tegen mensen uit andere werelddelen met het Roelantslied of *Chanson de Roland*. Het oudste nog bestaande manuscript is in het Frans geschreven en dateert uit ongeveer 1050, maar het gedicht is waarschijnlijk ouder. Het is een van de eerste verhalen die is opgeschreven in een levende Europese taal en niet in het antieke Grieks of Latijn. Het Roelantslied was ook populair in het Nederlands. Het propageert de strijd op leven en dood tussen de islam en het christendom. De dichter be-

schrijft een veldslag van twee eeuwen eerder, maar hij bezingt de overwinning op de moslims alsof die gisteren heeft plaatsgevonden. In de historische slag bij Roncevaux streden Europeanen onderling, maar de dichter laat christenen vechten tegen moslims om zijn toehoorders en lezers te overtuigen wie nog altijd de aartsvijand is.

Tegenwoordig zien velen het grootste gevaar in jihadisten en islamisten, duizend jaar geleden voelden velen zich bedreigd door 'Turcken', 'Mohren' en andere 'mohammedaanse afgodenaanbidders'. In Europa kende destijds niemand Mohammed als de laatste profeet, vaak geprezen is zijn naam, maar voor wie van hem had gehoord was hij de ergste zondaar, een bedrieger, een geile polygamist en pedofiel, volgens velen de duivel zelf, de antichrist.¹³ De moslims uit Noord-Afrika hadden vrijwel heel Spanje en Portugal veroverd en hun legers vielen soms al over de Pyreneeën de rest van Europa binnen. Het Roelantslied was deel van de algemene anti-islampropaganda onder de christenen.

Hun heilige oorlog kreeg een geweldige impuls toen paus Urbanus II in 1095 de ridders opriep om op kruistocht te gaan. De gewijde grond waar Jezus Christus leefde, de kruisdood stierf en uit het graf was opgestaan, werd sinds eeuwen overheerst door moslims. De paus verlangde dat de katholieke feodale families, die met steeds meer zonen streden om dezelfde onderdanen en dezelfde oogsten, hun onderlinge oorlogjes zouden staken om gezamenlijk bij de veel rijkere moslims buit en land te gaan zoeken. Met de strijd tegen de islam gaf de Kerk richting aan al aanwezige krachten en verschaftte hoop en een doel buiten Europa. Het verlangen naar nieuw gebied kreeg een diepere betekenis en veranderde in een strijd voor het geloof.¹⁴ Want de meest genoemde reden om in het Heilige Land te gaan vechten was om er te kunnen bidden.

Ridders uit Vlaanderen pleegden roemruchte daden, zoals Godfried van Bouillon en zijn broers die zich als de eerste christenen Jeruzalem binnenvochten. Bewoners van de Noordelijke Nederlanden leverden aan deze massale Europese ondernemingen nog geen naspeurbare bijdragen.

1100: Koning Boudewijn I van Boulogne van Jeruzalem (ca. 1068-1118) in een dertiende-eeuws handschrift.

In de twaalfde eeuw waren de Tweede en Derde Kruistocht grotendeels mislukt. Eerst in 1202 nam paus Innocentius III het initiatief tot een volgende plundertocht naar Jeruzalem. De leiders van de christelijke legers waren allereerst Boudewijn, sinds 1194 graaf van Vlaanderen en sinds 1195 ook graaf van Henegouwen, zijn broer Hendrik en velden vol ridders uit Frankrijk en de Nederlanden. Duitse heren uit het Rijngebied sloten zich aan, evenals een groep uit Noord-Italië geleid door Bonifatius, graaf van Monferrat. Deze keer zouden de Europeanen niet over de lange pelgrimsweg door de Balkan en Byzantium (West-Turkije) naar Syrië en Palestina lopen, maar zich veel gerieflijker via de Adriatische Zee en de Middellandse Zee door de vloot van Venetië laten overvaren. Enrico Dandolo, de *doge* of hoogste stadsbestuurder van Venetië, liet het leger van veroveringslustige vreemdelingen vanaf juni 1203 bij de haven van San Nicolo op het Lido kamperen. Vanaf dit vertrekpunt zouden 4500 ruiters, 9000 schildknapen en 20 000 voetknechten via Cyprus naar havens in de buurt van Jeruzalem zeilen.¹⁵

Maar Dandolo en iedereen in Venetië, inbegrepen de kruisridders, wachtten tevergeefs op de kistjes met 85 000 Keulse zilvermarken die als prijs voor de overtocht waren toegezegd. In november bood de doge de kruisridders aan een deel van de schuld die zij hadden opgebouwd af te lossen door met de Venetianen gezamenlijk de stad Zara te heroveren op de Hongaren.

Kort na deze geslaagde expeditie ontstond in het naburige Constantinoepel (nu Istanbul) een ingewikkelde ruzie over de troonsopvolging. In de twist onder de pretendentes zagen Dandolo en de kruisridders een kans om de hoofdstad van Byzantium te overvallen. De poortstad tussen Azië en Europa overtrof alle steden in Europa in rijkdom en grandeur.

Hoewel de orthodoxe Byzantijnen medechristenen waren, kon geen Europeaan dit aanbod weerstaan. Opnieuw wisten rooms-katholieke theologen de aanvalsoorlog als een daad van menslievendheid te rechtvaardigen. De heilige Augustinus van Thagaste, bisschop van Hippo en grondlegger van de Latijnse Kerk, had al in de vierde eeuw het begrip *misericorditer* geïntroduceerd: de gewelddadige onderwerping van mensen voor hun eigen bestwil. De christen die een ketter hardhandig aanpakt, gedraagt zich juist menslievend. Het is goed om ongelovigen slecht te behandelen, want als hun ziel wordt gered valt al hun tijdelijke verdriet in het niet bij hun eeuwige vreugde.¹⁶ Op 13 april 1204 namen de aanvallers de stad in. Ooggetuigen meldden dat uitzinnige soldaten bibliotheken en andere cultuurschatten in de paleizen voor de lol vernielden. De Venetianen namen scheepsladingen buit mee naar huis, waaronder het kostbare marmer waarmee zij de bakstenen San Marcokerk een feestelijk aanzien gaven. De waardevolste geplunderde schatten die in

1200: Byzantijnse kruisrelik uit de tiende eeuw; sinds circa 1210 in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Maastricht; sinds 1837 in de schatkamer van de Sint-Pieter in Rome.

West-Europa arriveerden waren heiligenrelikwieën: schedels, botten en andere lichaamsresten en persoonlijke eigendommen van heiligen, die over Frankrijk, Duitsland, de Nederlanden en andere gebieden raakten uitgestrooid en heel Europa materieel en spiritueel rijker, beter georganiseerd en gelukkiger maakten.¹⁷

De Nederlanden waren in het noorden nog dun bevolkt, terwijl in het zuiden al steden bestonden. In Maastricht arriveerde in het begin van de dertiende eeuw een monumentale Byzantijnse relikhouder in de vorm van een staand patriarchaal kruis (met twee dwarsbalken). Hierin zou zich een splinter bevinden van het kruis waaraan Jezus Christus was vastgespijkerd toen hij stierf als mens. Het opgeborgene partikel is het omvangrijkste van alle bekende kruishoutreliken. Bij de jaarlijkse uitstalling van de schatten van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Maastricht vormde de vertoning van het juweel

met het heilige houtje eeuwenlang het hoogtepunt van de massaverering. De sacrale roofofstelling werd (en wordt) bewonderd en aanbeden vanwege de vermeende mystieke aanwezigheid van de Godheid, de kunstige vormgeving van de kostbare materialen, en wellicht omdat het van iemand anders was afgenomen en dus een teken was van de eigen kracht. In 1837 haalde paus Gregorius XVI, de stichter van musea, het relik uit Maastricht naar Rome, waar het nu een topstuk is in de schatkamer van de Sint-Pieter.¹⁸

Voor een volgende kruistocht verzamelden zich in de zomer van 1209 in Zuid-Frankrijk 20 000 ruiters en tien keer zoveel voetknechten: Duitsers, Nederlanders, Normandiërs en van dichterbij uit Bourgondië, Poitou en Limoges. Dit leger vocht de heilige oorlog niet tegen de islam, maar tegen ketters binnen het christendom: Albigenzen, ook wel katharen genoemd, die hardnekkig het gezag van de paus ontkenden. Zij hadden een grote aanhang in Occitanië, het land ten noorden van de Pyreneeën, tegenwoordig onderdeel van Frankrijk, dat destijds een zelfstandig gebied met een eigen taal en cultuur was. Het gebied tussen Marseille en Bordeaux had zich door de wijn- en wolhandel tot het rijkste deel van Europa ontwikkeld. Kruisvaarders verdedigden altijd graag het christelijke geloof bij mensen van wie zij materiële zaken konden terugverwachten of afnemen. De Occitaanse dichter Willem (Guilhèm) van Tudela schreef zijn rijmkroniek als ooggetuige in de taal en vanuit het kamp van de katharen. Onder aanvoering van abt Arnaut van Cîteaux verschenen de Franse kruisridders op 22 juli bij de stad Béziers, ten zuidwesten van Montpellier. De paus had kort hiervoor een hoge priester gestuurd naar het naburige graafschap Toulouse, die een afvallige bisschop uit de Kerk moest stoten. Maar voordat de pauselijke gezant de excommunicatie had kunnen uitspreken, was hij door de ketters vermoord. De ridders noemden bij de redenen voor hun kruisvaart tegen de Albigenzen ‘wraak voor de geschonden waardigheid van de paus en het herstel van zijn gezag’. Het voetvolk had het onderling meer over de wijn en de wol.

Deel van de aanvalsmacht uit het noorden was een leger van 15 000 have-loze kerels of *ribauds*, met een inspirerende aanvoerder, de *roi des ribauds*, de koning van de rabauwen. Deze allerarmsten gingen blootvoets of liepen op sandalen van stro en waren gekleed in lompen, haast altijd woedend van de honger. Zij waren te arm om wapens te bezitten en vochten met knuppels en stokken waaraan zij stukken van bijlen en zeisen hadden bevestigd. Tussen deze woestelingen treden de Nederlanders de wereldgeschiedenis binnen: ter onderscheiding van Duitsers (*Alamans*) noemt Willem van Tudela hen Diet-sen (*Ties*). Algemeen maakten de Fransen al vroeg onderscheid tussen *Thiois*,

dat zijn de bewoners van de ‘Dietse gewesten’, en *Allemands* of Duitsers.¹⁹

De langdurige onderhandelingen met de burggraaf en de bisschop van Béziers over hun materiële bijdragen aan het kruisleger begonnen de ribauds te vervelen. Zij doorwaadden de grachten, beklommen de muren en bestormden de stad. De burgers en hun vrouwen en kinderen verschansten zich in de kathedraal, een beroemd bouwwerk. Wild luidden priesters en klerken de klokken in de verwachting – of de zekerheid – dat zij luidden voor hun eigen doodsmis.

De ribauds trokken de stad in, omsingelden de vluchtelingen in de kathedraal en overweldigden in een blinde slachting alle weerstand. Volgens het gangbare gebruik van de grafelijke leiders vermoordden zij alle inwoners van de stad die zich niet geweldloos hadden overgegeven. In feeststemming installeerden zij zich in de woningen van de plaatselijke notabelen en legden ze beslag op de rijkdommen.

Na de massamoord kwamen de ridders de stad in. Goed bewapend en geoefend verdreven zij hun medestrijders uit de veroverde huizen en verzamelden ze de buit in hun kamp. Om zich te wreken, wierpen de ribauds – onder wie dus de Dietsen (*Ties*) – brandende toortsen op de daken van de stad. Ook de kathedraal met de vloer vol vermoorde parochianen ging in vlammen op.²⁰

Willem van Tudela beschreef ook de verovering van de stad Marmande door de kruisvaarders vanuit het gezichtspunt van de katharen: ‘... plotseling lijkt er een oorverdovend onweer los te barsten. De Moloch van de kruisvaart valt de stad binnen. De slachting begint. Hulpeloze zuigelingen, maagden, edelvrouwen, baronnen, van hun kleren ontdaan, worden aan het zwaard geregen, in stukjes gehakt. De grond is overal bedekt met stukken vlees, stromend bloed, borsten en hersenen, ledematen, lichamen die van onder tot boven zijn opengereten, magen, levers, harten, rompen. Het lijkt alsof ze allemaal als regen uit de hemel zijn gevallen. Het bloed loopt in stromen dwars door de stad. Nu de slachting voorbij is, verlichten ze de stad met hun fakels.’²¹

Al ver voordat de Europeanen overzee verschenen, leefden zij hun rooflust en bloeddorst uit op elkaar.

‘Deus lo volt! Deus lo volt!’ – ‘God wil het! God wil het!’ Deze massaal gescandeerde kreet had al vaak menigtes Europeanen begeistert om op kruistocht te gaan naar de rijke havensteden aan de oostkust van de Middellandse Zee.²² Meer dan honderd jaar na de Eerste Kruistocht klonk de oproep opnieuw en drong hij voor het eerst ook duidelijk door in het gebied dat nu Nederland is. In opdracht van paus Innocentius III ging in 1214 een gezelschap van abten en

andere kerkleiders op een haatzaaitournee tegen alle moslims door Friesland, Holland en Brabant. Vooral Olivier van Keulen, de directeur van de kerkelijke scholen in het aartsbisdom Keulen en gezant van de paus, riep de heren van kastelen, burchten en stinsen op om te ontwaken uit hun naïeve sluimer en bewapend op reis te gaan om de vijand thuis aan te vallen voordat hij hierheen zou komen. Hartstochtelijk preekte hij de noodzaak van christelijk geweld tegen de islam. Ook de kloosterabten spoorden de vorsten en heren aan om een rood kruis op hun helmen en jassen te schilderen, zodat anderen hun voorbeeld zouden volgen.

De ridders uit het noorden namen deel aan de Vijfde Kruistocht per schip in zelfstandige Duitse, Friese en Hollandse vloten. Onder de edellieden die zich aanmeldde voor de bevrijding van Jeruzalem bevond zich de roemruchte graaf Willem I van Holland (ca. 1168-1222). Samen met de Rijnlandse graaf Otto van Wied zou hij de leiding nemen.

Na drie jaar voorbereiding verzamelden de Hollandse kruisridders zich in mei 1217 in Haarlem. Elke aanwezige beschikte over een aanzienlijk bedrag in contant geld, de nodige kleding en wapens, zes tonnen boter, anderhalve zijde ossenvlees, een ham en een mud meel. Tijdens een ceremonie in de kathedraal zegende de bisschop de zwaarden met wijwater en herinnerde hij aan de traditie die al in het jaar 330 begon met de Romeinse keizer Constantijn: 'Ga strijden voor de glorie van God en moge het teken van het kruis u over alle gevaren doen zegevieren!'²³

In hoc signo vinces – In dit teken zul jij overwinnen. Keizer Constantijn, de wereldse stichter van het christendom, zou dit teken en deze woorden aan de hemel hebben zien staan. Het werd de lijfspreuk van Europa en raakte door de eeuwen heen versmolten met Christus' bevel: '*Gaat henen, maakt alle volken tot mijn leerlingen door hen te dopen ... en leer hen onderhouden al wat Ik u heb bevolen.*'²⁴ Het is niet zeker of Christus bedoelde of besepte dat deze oproep een niet-aflatende strijd van de gelovigen tegen de rest van de wereld zou worden, totdat iedereen onderworpen is aan het christendom.

De opwekking tot missionering als eerste taak van Europese machthebbers wordt uitgebeeld in het voorwerp dat keizers en vorstinnen generatie na generatie in de hand houden: de rijksappel, een wereldbol met daarop het kruis. Dit bevel vuurt tot op heden generaties Europeanen aan om naar andere werelddelen te trekken en de mensen daar hun opvattingen te onderwijzen over wat een goed leven is, over deugden en zonden en het gevecht tussen duivels en engelen, de erfzonde, de verdienste van demonstratieve seksuele onthouding en de rest van het christelijk geloof. Het kruis zal over de wereld heersen. Vanaf het begin was het kruisvaan voor Nederlanders – zoals voor

800: Keizer Karel de Grote (ca. 742-814) met de rijksappel, de wereldbol met daarop het kruis, grisaille door Jean le Tavernier (circa 1460). Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel.

1180: Keizer Frederik I Barbarossa (1122-1190) met de rijksappel, het symbool van het christendom dat streeft naar de hoogste wereldmacht. Handschrift uit 1188. Vaticaanse Bibliotheek Rome.

alle Europeanen – het teken van Gods wil dat zij overzee moesten gaan om de liefdevolle boodschap van hun geloof met wapens in de hand te verdedigen en te verspreiden.

Vanuit Haarlem trokken de kruisvaarders te paard naar Schiedam, onderweg door de bevolking toegejuicht. In de Maas bij Vlaardingen en Schiedam lag de door graaf Willem bijeengebrachte vloot van 212 koggeschepen, waarmee zij langs West-Europa en door de Middellandse Zee naar Egypte en Palestina zouden zeilen. Al pelgrimsliederen zingend gingen de edelen en hun schildknapen aan boord. Om de paarden in te laden was in elk schip een speciale opening gezaagd, die later met planken en pek werd dichtgemaakt. Bij het vertrek van de vloot hingen de ridders hun veelkleurige schilden over de reling en op het achterdek stonden hun lansen met wapperende vaantjes.²⁵

Na vier dagen op zee bereikten ze Darmourth aan de Zuid-Engelse kust. Hier wachtte de scheepsmacht onder leiding van graaf Otto van Wied uit het Rijngebied bij Keulen op hen. Een dag later arriveerde de Friese vloot van meer dan tachtig schepen, die vanuit de Lauwers was vertrokken.

De latere domheer en kardinaal Olivier van Keulen, die de kruisvaart predikte, heeft de expeditie zelf meegemaakt en beschreven in *Historia Damiatana*. Op zondag 4 juni 1217 stak de verenigde vloot in zee. Vrijwel meteen raakten de schepen door stormen en tegenwinden verstrooid. Een Duits schip liep op de klippen. De mannen werden gered, maar de paarden en de voorraden niet. Na nog meer tegenslag bereikte de vloot eind juli Lissabon.

In Spanje en Portugal waren moslims en christenen al eeuwen op meerdere fronten in oorlog met elkaar. In 1148 waren de moslims met hulp van Engelse kruisvaarders uit Lissabon verdreven. Zeventig jaar later kwamen de aartsbisschop van Lissabon en de bisschop van Évora de vreemdelingen uit het noorden welkom heten. Ook de Portugese leiders van de hospitaalridders, de Ridders van de Tempel, de Ridders van Santiago en van Calatrava en andere militaire orden maakten hun opwachting. Zij allen smeekten hun medechristenen om hulp, want een halve dag zeilen naar het zuiden waren moslims uit Marokko meester van de stad Alcácer do Sal. Vanuit deze ommuurde vesting controleerde de vijand streng het innen van tolgelden.

Na overleg met hun kapiteins besloten de Duitse en Hollandse vlootvoogden op het verzoek in te gaan. De Friezen voelden zich gebonden aan een belofte aan de paus om geen zijuitstapjes te maken en zeilden dicht langs de kust naar het zuiden.

Het merendeel van de Hollanders en de Duitsers maakten goed uitgerust de korte reis van Lissabon naar Alcácer do Sal. Terwijl op 30 juli honderd schepen de rivier Sado blokkeerden, trokken de ridders naar de stad. Vier dagen later kwam een leger van de aartsbisschop van Lissabon de aanval versterken. De mannen gooiden de grachten dicht en bouwden bij de stadsmuren houten aanvalstorens.

De belegering duurde al meer dan een maand toen de islamitische gouverneurs Jaén en Badajoz vanuit Sevilla hun familie, geloofsgenoten en handelspartners met een leger kwamen ontzetten. Op 11 september viel de beslissende slag. Volgens de overlevering sloegen de christenen 14 000 moslims dood en brachten ze talloze krijgsgevangenen naar de slavenmarkten. Nog een week doorstond Alcácer de belegering en op 21 oktober trokken de overwinnaars de stad in. Als deel van hun buit verkochten de christenen nog ruim 2000 mannen, vrouwen en kinderen in slavernij. De vesting Alcácer werd spoedig opnieuw bemand door de *fratres militiae Sancti Jacobi de Spatha*, volgelingen van de heilige Jakob, 'de moslimdoder', die nog steeds wordt vereerd in Spanje, in het bijzonder in Santiago de Compostela.²⁶

1000: Santiago Matamoros, heilige Jacob de moslimdoder, wordt in Spanje al meer dan duizend jaar vereerd. Timpaan op de kathedraal van Santiago de Compostella, Spanje.

Een windstilte dwong de Friese vloot bij de Portugees-islamitische stad Santa Maria aan de Atlantische kust voor anker te gaan. De Friezen beschouwden de windstilte als een uitnodiging van God om op plunder uit te gaan, een uitnodiging die sterker was dan het verbod van de paus om van de route af te wijken. Met populaire kerkelijke gezangen smeekten zij om Gods steun terwijl ze aan land gingen, en litanieën biddend marcheerden ze naar de stad. Door brutaal en gewelddadig optreden wisten ze Santa Maria binnen te komen. Ze vermoordden alle mensen die niet waren gevlucht, of namen ze gevangen. Diezelfde nacht plunderden ze alle gebouwen en in het licht van de brandende stad brachten ze de buit naar hun schepen. Voordat de zon opkwam, voeren ze weg.²⁷

De Nederlandse cultuurgeschiedenis is voor het eerst (en meeslepend) opgetekend door Conrad Busken Huet (1826-1886) in *Het land van Rembrand* dat in twee delen werd gepubliceerd tussen 1882 en 1884.²⁸ Huet las de oude kronieken en vertelt dat de Friezen na Santa Maria dicht bij Gibraltar de Spaans-islamitische stad Cadiz plunderden. Hij vertelt kalm: 'Ten einde op hun gemak alles te kunnen stukslaan en uitroeien, rekten onze kruisvaarders gedurende ettelijke dagen hun verblijf. De moskee sloopten zij, en maakten

haar met de grond gelijk. Een deel van haar materialen bestond uit houtwerk, gebeeldhouwd en gekleurd: zij roofden de versierselen en zaagden het hout aan blokjes, voor huiselijk gebruik. Alle tilbare have werd naar de schepen gevoerd; en toen zij ten laatste, het roven zat, aftrokken, staken zij in de nog overeind gebleven huizen, opdat aan de verwoesting niets ontbreken zou, de rode haan.'

Huet besluit: 'Het meest treft ons in dit verhaal, aan de ene kant de belangstelling in sommige werken der Arabische kunst, aan de andere kant de koelbloedigheid en het zelfbehagen der vernielzucht.'²⁹

Treffend inderdaad: vanaf de dertiende eeuw tot vrij kortgeleden zijn Nederlanders overzee gegaan met de uitgesproken bedoeling om winsten te halen en hun geloof in een vredelievende beschaving desnoods met geweld te verspreiden. En terwijl velen daarginds dorpen platbrandden en 'hun pekervlees bereidden boven het in vlammen opgaand' inheems cultuurgoed, hebben anderen uit de vernielingen kunstwerken gered en mee naar huis gebracht.³⁰ Minder dan een eeuw geleden ontleenden Nederlanders (en andere Europeanen) veel nationale trots aan hun krijgsbuit, zoals was te zien in hun musea waar zij pronkzuchtig tal van prachtige en merkwaardige kunstwerken van overzee uitstalden.

Maar de voorwerpen die gisteren nog triomfen van de natie memoreerden, brengen nu wandaden in herinnering. De trofeeën zijn van museale topstukken veranderd in relieken van gebeurtenissen die maar liever worden 'vergeten'. Veel overzee geroofde voorwerpen verdwenen met hun geschiedenissen uit het zicht. (Zie 1894: De schatten van Lombok, en 1906: De verovering van Bali.)

De Hollanders en Rijnlanders overwinterden in Lissabon, de Friezen in Civitavecchia bij Rome. In april 1218 ontmoetten de drie kruisvaardersvloten elkaar in de havenstad Akko (Acre), dicht bij Jeruzalem. Koning Jan van Jeruzalem verwelkomde de nieuw aangekomen ridders met het bevel om met spoed te vertrekken voor een aanval op de moslims in Egypte.

De vloot onder graaf Willem I zeilde naar de stad Damiate (Damietta), een van de rijkste havensteden van die tijd, een paar kilometer stroomopwaarts vanaf de monding aan de Nijl. De stad was omringd door drie grachten en een driedubbele muur. In het midden van de Nijl stond een massieve toren die met een zware ketting en een schipbrug was verbonden met de stad. Aan de andere kant van dit ronde fortje was de Nijl sterk verzand. Vreemde schepen konden dus onmogelijk de rivier opvaren. Wie de stad wilde aanvalen, moest eerst de toren veroveren.

Friezen en Hollanders bouwden op twee koggeschepen een aanvalstoren van balken, planken en vlechtwerk, die zij bekleedden met de huiden van vers geslachte schapen ter bescherming tegen de brandende pek die de vijand met katapulten uitslingerde. Aan de houten toren was een lange valladder bevestigd. In de vroege middag van 24 augustus 1218 sleepte een bootje dit gevaarte naar het midden van de Nijl.³¹ Terwijl kruisridders door het houten bouwsel naar boven klauterden, schoten de moslims boven op de stenen toren het voorste deel van de valladder in brand. Op de andere Nijloever lag de patriarch van Jeruzalem met zijn gezicht in het zand te bidden, terwijl ridders en bisschoppen barrevoets en in plechtgewaad luidkeels de hemel om bijstand smeekten.

Een jonge Fries, Hayo van Wolvega, sloeg met een dorsvlegel meerdere moslims dood, onder wie de vaandeldrager van de sultan. Een ridder uit Luik betrad als eerste christen de toren van de vijand. De moslims staken nu de bovenverdieping van het gebouw in brand, zodat de christenen zich over de valladder moesten terugtrekken. Maar een zwerm kruisvaarders landde op de smalle strook land aan de voet van de toren. Zij legden vuren aan bij de poorten en de volgende ochtend gaven de moslims zich over. De christenen leidden de groep van 112 Egyptische gevangenen in zegepraal door het kamp.³²

De leiders van het kruisleger besloten de bestorming van de stad Damiate uit te stellen tot de komst van versterkingen uit Europa. De meeste Hollanders en Friezen wachtten de overwinning niet af en zeilden naar huis. De hemel leek de Friezen voor hun desertie van het slagveld te straffen want de dag na hun thuiskomst zorgde een storm in delen van Friesland voor een overstroming waarbij velen verdronken.³³ In Egypte duurde het nog meer dan een jaar voordat Damiate, verzwakt door ziekte en ellende, zich in de nacht van 5 op 6 november 1219 overgaf. De moslims die de belegering hadden overleefd verdwenen zoals gebruikelijk naar een slavenmarkt of in een massagraf.³⁴

Huet herinnert eraan dat de Nederlanders, dankzij Olivier van Keulens uitvoerige verslag van hun treffen met de islam, al vroeg wijd bekend stonden als intercontinentale plunderaars. Huet: 'Onze kruisvarende christenen van 1217 beseffen half en half hoe ver hun landgenoten en medegelovigen in dit opzicht bij de mohammedanen achterstaan. Aan geen andere bouwkunstige vormen gewoon dan de lompe of armoedige abdijen Bloemhof en Rozeveld, vervult hen de moorse architectuur met een bewondering die zij onder woorden zouden willen brengen. Doch zij zijn nog te zeer bosjesmannen van het Noorden om te kunnen eerbiedigen wat zij niet begrijpen. Hun christendom en hun rassenhaat doen hen in de kunstgewrochten van de mohammedanen werken van de Boze zien. Hoe meer zij aan gruis te slaan, te kappen en te ka-

Circa 1460: Europeaan met een handkanon, voorloper van de haakbus en het musket. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. Uit: Alfred W. Crosby, *Throwing Fire* (2002).

pen vinden, des te vromer vereerders van de Maagd Maria voelen zij zich.³⁵ (...) De geïmproviseerde Nederlandse kruis- en zeevaarders van 1217 zijn watergeuzen in de dop; stamvaders van het geslacht waaruit de admiralen van Willem de Zwijger eenmaal hun beste, wreedste en hebzuchtigste matrozen zullen werven.³⁶

In de tweede helft van de veertiende eeuw kwamen vuurwapens in gebruik in de Nederlanden. In 1359 vermeldt een klerk de eerste donderbus in Middelburg.³⁷

De bewoners van de Lage Landen ontwikkelden zich tot uitmuntende wapensmeden. Rond 1460 veranderden de donderbus en het handkanon snel van gedaante. In het nieuwe geweer kwam het buskruit tot ontploffing door een brandend lont dat door een schacht in een ijzeren verbindingsstuk (het slot) liep. De donderbus werd een haakbus. Het lontslotgeweer was een succesvol product van de omvangrijke Nederlandse vuurwapenindustrie: het Nederlandse woord haakbus, verbasterd tot *harquebus* of *arquebus*, werd in heel Europa de gangbare benaming voor het wapen. In korte tijd verdrong de haakbus het handkanon.³⁸ In de daaropvolgende eeuw bleef Nederland 'de wapenfabriek van de wereld'.³⁹

PRIKKELS OM OVERZEE TE GAAN

De conquistador en de *padre*, de koopman en de dominee. Over hoe zij samen optrokken zijn stapels boeken geschreven. De combinatie van geloofsijver en goudkoorts – God en goud – kenmerkte de Europeanen buiten Europa vanaf de eerste kruisvaarders. Maar er was nog een derde sterke prikkel om het eigen werelddeel uit te gaan die veelal in de schaduw is gebleven.

Het begon met Christoffel Columbus (1451-1506). Op 12 oktober 1492 bereikte zijn expeditie de overkant van de Atlantische Oceaan, waarschijnlijk op Watling Eiland in de Bahama's. Bij al het onbekende dat de Spanjaarden overzee ontmoetten, waren zij het meest verbaasd over de mensen. Columbus schreef in zijn *Brief over onlangs ontdekte eilanden* (1493): 'Ze lopen allen naakt rond zoals hun moeders hen op de wereld zetten; de vrouwen ook, al heb ik maar één jonge vrouw gezien. En alle mannen die ik zag waren jong, geen was ouder dan dertig jaar; ze waren allen goed gebouwd, mooi van lichaam en innemend van gezicht.' Een paar weken later zeilde hij langs het grootste Caraïbische eiland, dat hij Juana noemde, nu Cuba. Ook hier noteerde hij dat 'mannen en vrouwen de gewoonte hebben om naakt te leven'. Opnieuw vond hij de plaatselijke vrouwen aantrekkelijk, al dacht hij met afschuw dat zij – net als de mannen – graag mensenvlees aten.

Over Azië hadden pater Giovanni da Pian del Carpine, Marco Polo en anderen al eeuwen eerder uitvoerig bericht en de nadere kennismaking verliep geleidelijk. De ontdekking van Amerika was voor Europa een schok die alles op zijn kop zette. De Nieuwe Wereld had zelfs nog geen naam. Europeanen kenden in al hun talen verhalen over overzeese luilekkerlanden.⁴⁰ Vanaf het begin stelden zij de mensen daarginds graag voor als wezens die zij moesten dopen, temmen, beschaven, 'ontwikkelen'. Maar juist omdat de 'wilden' de remmingen van de beschaving nog niet kenden, waren zij tegelijk gevaarlijk en verleidelijk, exotisch en erotisch.

Het is belangrijk om te herinneren dat de koloniale geschiedenis in de negentiende en twintigste eeuw deel was geworden van de 'nationale catechismus', een mooie term van historicus J.C. van Leur voor de opsomming van ficties en half vertelde feiten waarvan de gelovigen denken dat het wetenschap is.⁴¹ Ook in Nederland verzweeg iedereen zoveel mogelijk de overzeese slavernij, vrouwenroof, dwangarbeid, extreem moorddadige oorlogen en nog veel meer. Bovendien kuisten de historici het dagelijks leven van meesters en ondergeschikten van vrijwel alle seksuele gevoelens en daden. De drang van Europeanen om overzee liefde en bevrediging te zoeken bleef met hun nachtleven in het donker.

1507: Amerigo Vesputi (1454-1512) komt aan in Amerika met zijn navigatie-instrument of *astrolabium* in de hand. Vanaf zijn eerste stappen in de Nieuwe Wereld voelt hij het exotische en het erotische elkaar versterken. Gravure door Theodoor Galle (1571-1633). Uit: *Nova reperta* (ca. 1589-1593). Bibliothèque Nationale de France, Parijs.

Ongeveer 150 jaar geleden werd de oude neiging van de Europeanen om zich beter te achten dan de bewoners van andere werelddelen opnieuw sterk aangemoedigd door het evolutiedenken of evolutionisme van Charles Darwin (1809-1882), over de trapsgewijze ontwikkeling van al wat leeft, waarbij zij zichzelf natuurlijk op de hoogste trede plaatsten. Al vanaf het midden van de eeuw werd in Brits-India en Nederlandsch-Indië het contact tussen overheersers en overheersten geleidelijk verder beperkt.⁴² Bij de Grote Muiterij in India in 1857 hadden de ondergeschikten de koloniale machthebbers massaal aangevallen en vermoord. Europeanen in al hun koloniën overdachten hun eigen lot. Waren het vroeger de christenen tegen de heidenen en later de beschaafden versus de primitieven, nu begon men in Noord-Europa seksuele omgang met de inheemsen voor te stellen als bewijs van degeneratie en achteruitgang.⁴³ Voortaan zochten zij een verklaring voor de algemeen toeneemende welvaart uit de koloniën niet in hun kanonnen en huurlingen, maar in hun hogere staat van ontwikkeling. Na de komst van stoomschepen en de opening van het Suezkanaal in 1869 duurde de zeereis korter en kwam het

1507: Houtsnede met huishouden van indianen. Bij de zeven personen zijn een mensenslager, een moeder met kind en een urinerende man. Uit: Amerigo Vespucci, *Quatuor navigationes* (1509).

1507: Indiaanse vrouwen slaan een metgezel van Vespucci dood, om hem vervolgens op te eten. Uit: Amerigo Vespucci, *Quatuor navigationes* (1509).

intercontinentale personenvervoer tot bloei. Meer Europese vrouwen reisden naar de koloniën en vestigden zich er.

In Oost-Indië was de macht van de families van voc-bestuurders, meer dan een halve eeuw na het vergaan van de 'Loffelijke Compagnie', nu geheel gebroken. In de voc-tijd waren vrijwel alle leden van de Hoge Regering in Azië geboren, maar vanaf het midden van de negentiende eeuw namen in Europa geboren Nederlanders het bewind over. De bovenlagen van de Nederlandsch-Indische samenleving bestonden al sinds de voc-tijd vrijwel geheel uit gekleurde mensen – levende bewijzen van de seksuele betrekkingen tussen Aziaten en Europeanen – maar in Nederland rustte op hun bestaan een taboe. In de jaren tachtig zag men algemeen afkeurend terug op de eerdere eeuwen van 'seksuele laksheid'.⁴⁴ Veel Europese mannen in de kolonie voelden zich gedwongen hun liefdesbanden met inheemse vrouwen te verdonkeremannen en geheim te houden. Terwijl de invloed van in Nederland geboren bestuurders in de Oost toenam, moest iedereen de multiculturele liefde en lust steeds meer op het achtererf beleven en buiten het officiële beeld meteen 'vergeten'. In de benauwde samenleving van ambtenaren maakte iedereen van iedereen een stiekemer.